

VALÓSÁG(IGÉNY) ÉS NOVELLA

BÁNYAI JÁNOS

Podolszki József Dudás Károly *Jártatás* (1980) című prózakötetéről szólva ismét kifejezte azon véleményét, hogy irodalmunkban nem a „valóságközpontúság” az „uralkodó irányvonal”, „hanem „a belterjesen irodalmi vonulat, az irodalom belső problémáival, poétikai kérdéseivel foglalkozó”. (7 *Nap*, 1981. március 27.) S még azt is hozzátette, hogy ezt („az irodalmi belterjességet”) „favorizálják az irodalmi közvéleményt irányító tényezők”. (Podolszki hasonló szempontok alapján írta meg *Világpor*-bírálatát is a *Híd* márciusi számában.)

Podolszki nézőpontja több kérdést időszerezűsít.

Először azt, hogy hogyan is állunk a bizonyos „valóságközpontúsággal”, mi ennek a fogalomnak a tartalma, milyen jelentések tartoznak hozzá, és felállításából az irodalomra nézve milyen kritériumok, elvárások következnek. Ha erre a kérdésre megközelítőleg pontos választ tudunk felkínálni, akkor vizsgálható meg, hogy miért nem éppen a „valóságközpontúság” az „uralkodó irányvonal” a jugoszláviai magyar irodalomban és miért éppen az ún. „irodalmi belterjesség”. És csak ezután mondható el az is, hogy azok a bizonyos „irodalmi közvéleményt irányító tényezők” miért favorizálják ezt az utóbbit. Podolszki a fenti kérdések megválaszolása nélkül is tudni véli, hogy azért részesítik — a „tényezők” — éppen ezt a vonulatot előnyben, mert „erről az oldalról várják az újabb nagy áttörést, egy vagy több jelentős, korszakot összefoglaló és beragogyó mű megszületését”.

A második kérdéskör, amit Podolszki véleménye felvet, összetettebb, mint az első, mindenkéltt azért, mert elméleti vonatkozásai vannak, és úgy fogalmazható meg, hogy vajon valóságos ellentmondás feszül-e az ún. „valóságirodalom” és az ún. „irodalmi belterjesség” között, vagy ez az ellentmondás csupán látszólagos, és az igazi irodalmi kérdésfeltevésig csak úgy juthatunk el, ha ezt a „valóságos” vagy „látszólagos” ellentmondást *feloldjuk*. Nem „elmossuk” és „elrejtjük”, hanem — ellenkezőleg — *kiélezzük*, és e kiélezés során ismerjük fel valóság és irodalom összefüggésének irodalmunk jelenére vonatkozó, ebben önismeretként megmutató jelenségeit.

Hozzá kell ehhez tenni, hogy Podolszki nem egy kitalált helyzetet írt le a valóság kontra irodalmiság jelzésével, de egy olyan helyzetet, amely az (irodalmi) *válság* jegyeit viseli magán, mégpedig nem az elhatározás és a szándék, hanem az érték(teremtés) szintjén. Mert nem nehéz a csak „önmagával foglalkozó” irodalom leírásában nemcsak a valóságtól való „elszakadás”, hanem az irodalom lényegének való „ellentmondás” jegyeit is felismerni, az elcsüggedés, a görcsbe szorulás — más szóval az *elhallgatás* — jeleit.

Dudás könyvében Podolszki a valóságközpontúságot dicséri: „Az újszerű valóság szemlélet, a bátorság, hogy az irodalmat földközébe hozza, lecövekelje, a *Jártatás* legfontosabb hozadéka.” És még: Dudás Károly „a tényirodalom és a tényirodalom módszereihez nyúlva” „*csempész* sajátos színfoltot prózairodalmunkba”. És ezt abból következteti ki, hogy — szerinte — „A *Jártatás* valóságirodalommal megrakott, megkent *irodalmi szendvics*, és a rétegek elhelyezkedése, a könyv szerkezeti felépítése azt sugallja, hogy a valóság belső központi mag, ezt veszi körül burokként a szépirodalom.” (Kimelések B. J.) Furcsa módja, ez egy könyv dicséretének. A kritikai szóhasználatban a szendvics és főként az *irodalmi szendvics* ironikus felhangokat tartalmaz. Persze, metaforáról van itt is szó, és a kritika olvasóját némileg elbizonytalanítja, hogy nehéz — még Dudás könyvének ismeretében is — megfejteni a szókép jelentését. Ezért jobb, ha a kritika fogalmakban beszél (és gondolkodik), hacsak lehet, és nem szóképekben.

De mire is gondolhatott Podolszki, amikor a „valóságirodalommal megrakott megkent irodalmi szendvics”-et emlegeti? Nyilván arra, hogy a *Jártatás*ban két *novellaciklus* közé riportok, valóságfeltáró helyzetjelentések, „kisemberek” arcképei ékelődtek; mint a szendvics *rétegei*: két kenyérszelet között különféle... ez meg az... Csakhogy ez így egyáltalán nem „gilt”. Az ilyen beékelődésnek — szendvicsformálásnak — semmi értelme nem volna, ha pusztán a *közészerkesztés* (végül is elhanyagolhatóan mechanikus munkálata): az összerakás adna csak értelmet a könyv felépítésének. Amolyan „asztafiók-összeszeprés” lenne csupán; ilyesmire bőven akad példa.

Nem így azonban a *Jártatás* esetében. Mint Mészöly Miklós könyve, a *Szárnyas lovak* (1979), Dudás Károlyé sem egyszerűen a valóságmegfigyelésnek és -megélésnek különféle (fiktív vagy nem fiktív) közlésformákban való leírását példázza, még csak arra sem törekszik, hogy az egyik (a nem kimondottan irodalmi) műfajjal a másikat (az irodalmi) értelmezze, arra sem, hogy az egyikkel a másik kötődési pontjait határozza meg, vagy az elbeszélés valóságból származó élménygyökereit, hanem arra, hogy az eltérő közlésformák *azonos* (elbeszélői) *nézőpontjait* jelölje meg. Ami azt jelenti, hogy — Podolszki nézetével ellentétben — Dudás könyve nem a valóságot csempészi be a szépirodalomba (miért volna itt szükség egyáltalán csempészésre, „tiltott kereskedelemre”?), ha-

nem a két látásmód (és közlésforma) közötti különbséget számolja fel, a riport és az elbeszélés ellentmondását. Mégpedig oly módon hogy, kivételes (nálunk szokatlan) *írói* fegyvellemel fogalmazva, a valóság-írást irodalmi rangra emeli, a „fiktívet” pedig a valóságformálás magaslataira. Írásai (novellák, riportok, karcolatok) nem a „külső”, érzékelhető valóság ténybeli kritériumainak felelnek meg, nem is tükröztetik, hanem ismert vagy kevésbé ismert tények *nyelvi* kombinációjával *valóságot teremtenek*, „világképet”, amelynek két egymástól függő erőforrása van: az irodalmi kifejezés ösztöne és a nézőpont morális tartalma. „A vízió: jelenbe-forrósítás; aminek nem logikája van, hanem evidenciája” — jegyzi fel az *Érintésekben* (1980) Mészöly Miklós. E két, egymást produktívan meghatározó erőforrás Dudás írásaiban „jelenbe-forrósítás”, tehát „vízió”. A műfaji meghatározottságtól függetlenül. Van ugyan „meleg szendvics” is, és eléggé közkeletű „földi táplálék”, ám nem valószínű, hogy a Dudás-könyv vízióinak: a „jelenbe-forrósítás” írói-riporter gyakorlatának éppen a meleg szendvics hőfoka (vagy ha úgy tetszik, „struktúrája”) a legmegfelelőbb képi (metaforikus) megnevezése. Hacsak nem az ironia hangján akarunk beszélni a *Jártatásról*. Ez semmiképpen sem lehetett Podolszki szándéka.

Dudás kötete jól példázza, hogy az ún. „valóságirodalom” és az ún. „irodalmi belterjesség” között nem feszül feloldhatatlan ellentmondás. Mert mindkét közlésforma ugyanazt a — morális, magatartás formájú — grammatikát használja: „irodalmi grammatikát”, ha a „jelenbe-forrósítás” feladatát végzi.

Podolszki helyesen jár el — ez az írás nem is nézeteinek elvitatása, inkább megvitatása szándékával készült —, amikor irodalmunkkal szemben a valóság(igény) elvárását fogalmazza meg. Illetve, ha azt sürgeti, hogy irodalmunk nézzen szembe — az eddigi gyakorlatnál is határozottabb módon — a jelennel; forrósítsa bele a jelenbe a múltat és az irodalmi közlésformát, a közvetlen és a kulturális élményt, a nyelvi és a lélektani tapasztalatot... Mindent, amit az irodalom kimondhat. De mit jelent ez a *beleforrósítás*? Aligha jelenthet mást, mint *megformálást*. Hiszen a valóság — a tények, a dokumentumok világa (pl. a *Jártatás* legjobb elbeszélésében, a Fénymagot esznek a papagájok címűben a tűzoltószabályzat szövege) — önmagában még semmi, afféle „tartalmi elemunklát” csupán, aminek a művészet szempontjából „önmagában” nincs semmiféle értéke. Értékkéssé — és ez azt jelenti, „valósággá” — is csak akkor válik, ha átforrósodott, ha megformálták. Ha elvégzik rajta az *irodalmi* munkálatokat. S e közben mindegy, hogy milyen műfajról van szó, irodalmiról vagy nem-irodalmiról. Nem lehet tehát különválasztani szépirodalmat és valóságközpontú irodalmat, mert ez a szétválasztás csak rémképeket szülhet, például az „irodalmi közvéleményt irányító tényezők” rémképét, amelyek éberen őrködnek irodalmunk „tisztasága” felett, és akiket csak megkerülve lehet egy kis (szendvics)*valóságot* „csem-

pészni" a szépirodalomba . . . A kettő különválasztásából ugyanis logikusan következik az irodalom sterilitása egyrészt, a valóság „irodalmitlansága” másrészt. Következik egy olyan fejezet, amelyben már nem az irodalomról van szó, csak az irodalom árnyképéről.

Még valamit hozzá kell ehhez tenni. Egy félig-meddig történeti példát.

Irodalmunk — és valószínűleg nemcsak a mi irodalmunk — történetében minden számottevő megmozdulás és alakulás a valóság mélyebb és teljesebb megismerésének, feltárásának szándékával indult. Ennek a nevében hirdették meg a „helyi színek” elméletét, ennek a nevében az „áprilisi nemzedék” az „új érzékenységet”, a Symposium-nemzedék a vidékiesség felszámolásának programját . . . A valóság örök kihívása az irodalmi közlésnek. De válasszuk külön ezeket a példákat. A mélyebb valóság nevében meghirdetett „helyi színek” elmélet és gyakorlat éppen azért nem tudott, vagy csak néhány, de annál jelentősebb alkotásban, Herceg János korai novelláiban, Szirmai Károly vízióiban, Szenteleky néhány versében, „igazi irodalom” lenni, mert megmaradt valóságközelségben, ami azt jelenti, hogy csak a leírásig jutott el, a jelenbe-forróításig, a megformálásig már nem. Ennek, persze, nemcsak a következménye, hogy a „helyi színek” mint elmélet és gyakorlat csődöt mondott, és hogy nem produkált „magas” irodalmat, hanem az is — és ez a fájóbb következmény —, hogy magát a valóságot rejtette el, mégpedig idillbe, partikuláris életképekbe. Arra lehet ebből következtetni, hogy nincs *ártatlan* valóság, amit afféle „burokként” vesz körül a szépirodalom, hanem csak olyan *formával érintett valóság* van, amely teljességében csak az átforróított, megformált (szépirodalmi) műben mutatkozik meg. Jól tudjuk, „irodalmi tekintélyektől” idéztük már többször is, hogy a kon-tárul (dilettáns fűzapoéta módjára) megformált műalkotás, legjobb szándéka — ideológiai beállítottsága, valóságfeltáró célkitűzése — ellenére is, jó szándékát hazudtolja meg, a célt, amelynek nevében megszólalt. A további példák közelebbi megfigyelése talán nem is szükséges. Elég csak annyit hozzátenni, hogy az „áprilisi nemzedék” „új érzékenysége” azért hathat ma is a valóságfeltárás erejével, mert a szándék művé tudott alakulni, mert az élmény művé formálódott, legalábbis a nemzedék legjobb képviselőinél . . .

Miért kellett mindezt (nem is először) elmondani? Nem a Podolszki-val való vita céljából, azért sem, hogy Podolszki jóhiszemű és támogató bírálatától megvédjük a *Jártatást*, hanem afféle kommentárként egy — kezdetben véletlenül, majd irányítottabb, „szerkesztettebb” formában összeálló — *novellasorozathoz*, amely — a hiányzók ellenére is — viszonylag pontos képet ad a jugoszláviai magyar novella- (próza-?)írás 1981 tavaszán kialakult *helyzetképéről*; jelzi, hogy merre tájékozódik novellaírásunk, merre fordítja figyelmét, hol jelöli ki nézőpontjait, mit ismer fel a jelenből és hogy mindezt hogyan mondja . . . Valahol tehát

azon a nyomon halad ez a természete szerint heterogén „összeállítás”, amelyen Podolszki is prózaírásunk (és irodalmunk) kérdéseit fogalmazza meg, de a mi megfogalmazásunktól eltérő módon. És hogy félreértés ne essék, ez az eltérés irodalomszemléleti különbözőzésből származik, nem abból a tényből, hogy e novellasorozat szerkesztője, e folyóirat szerkesztője — véletlen megbízatása következtében — odatartozik „az irodalmi közvéleményt irányító tényezők” közé, tehát rendelkezik valamiféle „hatalommal”. Annál is inkább nem, mert semmiféle „tényező”, semmiféle (irodalmi, szerkesztői stb.) hatalom hosszú távon nem befolyásolhatja az irodalom mozgásirányát, legfeljebb a kiválasztás gyakorlásával tévedhet, de mindig csak a saját kárára tévedhet...

Egy-két szót ehhez az összeállításhoz.

Mínthogy nem antologikus szándékkal készült, még csak nem is a „próza-szám” szerkesztői célkitűzésével, ezért — menthetetlenül egyoldalúan — csak azokat a prózákat közölheti, amelyek határidőre elkészültek. Azt azonban szem előtt kell tartani, hogy egy sor korábban közölt novellával (Balázs Attila A Fatökü Dulics és 7 gyermeke című írása *Híd* 1981/1 számában, Bognár Antalnak az *Új Symposium* 169/170. számában közölt Eligazodni című meselemzést elbeszélésével, a *Magyar Szó* novellapályázatán díjnyertes A háborgó Kirschmüller című novellájával stb.) érintkezik ez a sorozat. Vagyis törekvést is jelöl, nemcsak véletlen helyzetképet. Egy olyan törekvést, amelyben az irodalmi megformálás és a valóságfeltárás egyazon folyamatnak, a megírás folyamatának közös neve.

Hogyan is állunk azzal a bizonyos „valóságközpontúsággal”? Mégpedig éppen ennek az összeállításnak („kiválasztásnak”) a perspektívájából. Irodalmunk rövid és talán nem is túl gazdag történetéből tudjuk, hogy mifelénk gyakoriak a „műfaji eltolódások”. Azt is mondhatnánk, hogy bizonyos uralkodó műfajok (vers és rövid prózai formák) irodalmunk természetrajzához tartoznak, hogy más műfajok viszonylag ritkán jelentkeznek „tömegesebben”; a hatvanas és hetvenes évek fordulóján jelentkező „regény-áradás” ennek a „természetrajznak” csak egy (egyetlen) ellenpéldája. Sokfelé keresték már, leginkább irodalomszociológiai feltételek között, ennek a „műfaji eltolódásnak” az okát. Irodalmunk sajátos „valóság-anyagában” azonban nem. Kíséreljünk meg most ebben az irányban tájékozódni. Idézzük ismét Mészöly Miklóst, valahogy rájár a kezünk az *Érintésekre* („érintve” vagyunk), „A »kis« irodalmak úgynevezett társadalmi regényirodalma valószínűleg eleve handicap. Egy magyar Balzac? Ahhoz a társadalomnak is Balzac súlyúnak és jelentőségűnek kellett volna lenni.” De idézhettem volna Sötér Istvánt is, aki a *Játék és valóság* (1946) című tanulmánykötetében azt kérdezi, hogy „volt-e előbb valóság ott, ahol mi a realizmust kérjük számon?” Annál is inkább, mert még hozzáteszi: „... a valóság nem mindig és feltétlenül jelenvaló; ami körülöttem történik, ami körülvesz, még ridegségé-

ben, kegyetlen tárgyilagosságában sem mindig a »valóság«, hanem talán annak valami csökevény, lappangó, halódó vagy átmeneti állapota.” A két idézet azt mutatja meg, hogy a „valóságközpontúság” igénye és elvárása, bármennyire is *logikus* kritikai számonkérés, egy sor számottevően fontos problémát rejt magában. Mindenekelőtt azt, hogy a *valóság* nem valami könnyen elérhető, kitapasztalható, mindenki előtt egyformán világosan megmutatkozó jelenség (vagy jelenségek összessége), hanem dilemmákkal és kétségekkel teljes világérzékelés-szint, ami nem is annyira áttetsző, hogy mögüle — egy-két tény, adat, dokumentum, riporteri megfigyelés és felismerés, statisztikai bizonyosság vagy szociológiai leírás mögül — evidenciaként ugrana elő, lépne be világképünk rendszerébe. Amint-hogy az sem bizonyos, hogy egy-egy intim élmény, tapasztalat, felismerés, ami szubjektív fogantatása miatt eleve bizonytalan és lebegő, nem nyújt-e teljes képet a valóságról, a fizikától és lélektantól egyaránt teljesebbet. Vagyis egy alapkérdés: mit tudunk arról a valóságról, amit irodalmunktól számon kérünk, mit tudunk a jelen valóságáról, a súlyáról és jelentőségéről? Ez a bizonytalanság nem ment fel a felelősség súlya alól. A valóságfeltárás felelősségének súlya alól sem. Azt azonban mindenképpen jelzi, hogy a próza — a jugoszláviai magyar próza is — alkotói és intellektuális harcot vív ezért a valóságért, a „Balzac súlyú és jelentőségű” valóságért, ha nem is a „realizmus” eszközeivel, ha nem is reményteljesen... Ha nem is a „társadalmi regényirodalom” nevében.

S amiről eközben nem lehet megfeledkezni: a művek *irodalmi* — nem külső díszként létező *szépirodalmi* — értékein múlik, hogy mennyire tudja ezt a heterogén valóságot a „jelenbe-forróítani”. Más szóval, megoldani a „valóság és irodalom”, a „novella és valóság” időszerűségét sohasem vesztő kérdését.

Ez a véletlen összeállítás is ebben az irányban halad.